

"Времето славянофилства". Руските очаквания от Първата световна война: между ирационалното и прагматичното. Дарина Григорова

Дарина Григорова

"ВРЕМЕТО СЛАВЯНОФИЛСТВА".

РУСКИТЕ ОЧАКВАНИЯ ОТ ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА:

МЕЖДУ ИРАЦИОНАЛНОТО И ПРАГМАТИЧНОТО

"Времето славянофилства", така обобщава събитията в Русия през 1915 г. философът Владимир Ерн: "...ние фактически встъпваме в славянофилската ера на нашата история; а тя най-тясно е свързана със съдбата на целия свят. [...] това, което ни се струваше чиста славянофилска фантастика и патриотическо сънуване, започва да се сбъдва"[1].

"Славянофилската фантастика" е бягството на руската религиозно-философска мисъл от политическия живот след 1905 г., разочарована и от левите, и от десните, и обхваната от "чувството на катастрофичност", подхранващо очакването ѝ за "велика духовна революция" и за "духовно освобождаване".

Настоящият текст ще представи "славянофилските очаквания" от войната на религиозните мислители Владимир Ерн, Фьодор Степун, Евгений Трубецкой, Василий Розанов, Сергей Булгаков, Николай Бердяев, възраждащи руския месианизъм, от една страна, и прагматичните виждания на руските либерали Константин Арсениев, Лев Слонимски, Пьотър Струве, Павел Милюков, от друга.

Определението "славянофилски" за нач. на XX век е поставено условно в статията и обобщава религиозно-философските интерпретации на войната в руското общество, които нямат връзка нито с ранното славянофилство от 40-те години на XIX век, нито с неославизма на Александър Погодин за романтичния му период от нач. на XX век до 1912-1913 г.

А. Л. Погодин е професионален славист и подходът му е далече както от старите славянофили, от които той се разграничава [2], така и от религиозните философи, които "славянофилстват" в навечерието и по време на Първата световна война, и чийто поглед е непрофесионален и повлиян от военния фон.

Основните теми, изграждащи ирационалната идеологическа тъкан на "славянофилстващите" религиозни философи за войната, са: славянофилството, религиозният месианизъм, новите дихотомии, славянската идея.

Славянофилството

В. Ф. Ерн приравнява славянофилството с "всечеловечеството" на Ф. М. Достоевски: "времето славянофилства в този смисъл, че руската идея за всечеловечност се разгорява"[3].

В. В. Розанов отрича употребата на "славянофилство" и "западничество" като "цензурни и удобни термини"[4]. Дефиницията, която той предлага за славянофилството, е "любов към руското в

Русия. И тя е безсмъртна"[5], оттук за него войната представлява началото на "руския ренесанс".

Н. А. Бердяев се приближава до интерпретацията на В. В. Розанов, приемайки славянофилството като синоним на русофилство, но преди всичко той открива в него славянската идея: "славянската идея може да се търси само в славянофилството... [...] славянофилството най-точно трябва да се нарича русофилство"[6].

Н. А. Бердяев оспорва основната идея на В. В. Розанов в книгата му "Войната от 1914 г. и руското самосъзнание" (1915) за възраждане на славянофилството като основен резултат от войната. Н. А. Бердяев очаква на мястото на славянофилството войната да породи универсалната всечеловечност чрез истинската славянска идея, която не противопоставя православни на католици и е началото на "новото самосъзнание": "днешният исторически ден събаря и славянофилските, и западническите платформи и ни задължава към творчеството на ново самосъзнание..."[7]. Другият резултат от войната според Н. А. Бердяев трябва да бъде отказът на интелигенцията от "либералния империализъм"[8], разбран от него като имитация на западноевропейското и отдалечаване от руското.

Както и при Ф. М. Достоевски, така и при Н. А. Бердяев – новото съзнание на всечеловечността е равностойно на истинското руско.

С. Н. Булгаков отрича провинциалното в "крайното славянофилство", разделящо Запада от Русия, която е неразделна част от християнска Европа: "Русия е съществена и необходима част от духовния организъм на Европа, а не нейна обикновена провинция", но вижда заслугата му в борбата с мешчанския "съблазн на новоевропеизма". Подобно на Ф. М. Достоевски, съзиращ истинските европейци в руснаците, С. Н. Булгаков открива Европа в "тези, които отхвърляха западничеството и се чувстваха славянофили, а сега много повече се чувстват европейци по отношение на освобождаващата се от бремето на мешчанството Европа"[9].

Религиозният месианизъм

Религиозно-нравственият мотив е водещ в "славянофилските очаквания" от войната.

В. В. Розанов вижда величието на войната в започването на "нравствено-възпитателната" и "велика расова и културна борба"[10]. Основният враг – Германия, е представен от В. Ф. Ерн като символ на "богоубийствените енергии на Запада", на западната култура след епохата на Възраждането с нейната "вътрешна и външна секуларизация", противопоставена на "трансцендентната"[11] руска култура преди европеизацията на Петър I.

С. Н. Булгаков очаква от войната "нов и велик етап в историята на руското самосъзнание, именно в духовното освобождение на руския дух от западническото идолопоклоничество"[12].

Е. Н. Трубецкой фокусира войната в "християнското разрешаване на националния въпрос", "свръхнародна, универсална задача за всеобщото политическо възраждане на всички поробени нации"[13]. "Свръхнародната" цел на Русия е борбата на "руския патриотизъм срещу немския национализъм"[14].

Ф. А. Степун, създал по-късно в емигрантския си период религиозно-философското течение "Новый град", първоначално приема определението "свещена" и "честна" за войната, като принасяне в жертва на "Божествената идея", а не на "човешка приумица", но при личния си сблъсък с нея на фронта още през април 1915 г. признава разминаването между мечтата и реалността: "Между войната, която ние преживяваме, и войната, която си представях, няма никаква прилика"[15].

Либералната обществена мисъл не споделя ентузиазма от войната на "славянофилстващите" философи. Публицистът на "Вестник Европы" Л. З. Слонимски категорично отхвърля месианизма и славянофилството като водеща идеология: "Идеята за националния месианизъм довежда народите към същите резултати от манията за величие на цезарите. Претенциите за изключителна роля са свойствени не само на германците. Навремето те се проявяват и при французите, и при англичаните; те са и в основата на нашето старо славянофилство"[16].

Лидерът на либералните кадети П. Н. Милюков е не по-малко скептичен: "...нахвърлената от нашите поети картина – в столиците "гърмят оратори", а във вътрешността на Русия цари "вековна тишина" – тази картина остана ярна. Във войната от 1914 г. "вековната тишина"

получава разпространената формула: “Ние сме калужки”, т.е. до Калуга Вилхелм няма да стигне”[17].

Новите дихотомии

Религиозно-месианската интерпретация на войната поражда и нови дихотомии – традиционното за XIX – началото на XX в. противопоставяне “Европа-Русия” и “Изток-Запад” е заменено с “религиозно-светско”, “духовно-материално”, “славянско-германско”, “идеализъм-позитивизъм”, “патриотизъм-национализъм”.

Русия в “славянофилстващата” интерпретация е символ на религиозното, духовното, славянското, идеалистичното и патриотичното, докато Германия – на светското, материалното, позитивистичното и националистичното.

Основното призвание на войната е създаването на нова Европа, а Франция и Англия заедно с Русия – Святая Русь, обединени от “единното вселенско дело”, възраздат “истинските светини на европейската култура”, или на Европа на “светите чудеса” по Ф. М. Достоевски [18]. Ирационалният подход на В. Ф. Ерн и В. В. Розанов към историческото минало на Русия и на Запада идеализира руското участие във войната. Стара Европа чрез историята си “представява насилие на силния над слабия”, докато руската история е “тиха, безбурна...”, а мотивите на Русия за участие във войната “не са други освен идеалистически”[19].

Позитивизмът и атеизмът са заклеени от В. В. Розанов като носители на смъртта наравно с революцията и социализма, символизиращи “слънцето на западничеството”, докато войната трябва да издигне “слънцето на Изтока”[20].

С. Н. Булгаков обобщава съвременна Европа като “културно епикурейство” във всяко отношение: “с този си комфорт Европа преди всичко импонира и привлича към себе си “варварските” народи [...] с началото на епохата на Петър Велики към нея се завтичат и нашите съотечественици [...] на мен отдавна ми е неприятно в съвременна Европа и аз престанах да пътувам там; мистическа боязън ми навява европейското отношение към живота”. На европейското “уседнало мешчанство” С. Н. Булгаков противопоставя “живеещата в руската душа стихия на степния номад”[21].

Славянската идея

Назоваването на войната в самото ѝ начало като “втора Отечествена” и като “Освободителна” е свързано най-вече със славянската идея. “Единството и целостта на Русия, и освобождаването на родствените славянски народи – това са двата лозунга, в името на които се води войната”[22] – пише през август 1914 г. кн. Е. Н. Трубецкой, допълнен от В. В. Розанов през 1915 г.: “...зад гърба ни е цялото славянство, което ние защитаваме с гърдите си”[23].

Два са основните акцента, които са поставени от славянската идеология на войната: полският въпрос в Русия, от една страна, и защитата на славяните срещу германския гнет, от друга.

Полският въпрос

Официалната позиция на властта по повод на полския въпрос е обявена на 3 август 1914 г. във възванието на върховния главнокомандващ великият княз Николай Николаевич към полския народ, а именно – обединяването на полските земи в единна държава под руския скиптър в рамките на империята.

В. В. Розанов е напълно солидарен с речта на главнокомандващия и е против полските амбиции за самостоятелност: “Поляците, разбира се, ще се погубят, ако се стараят да излязат извън пределите на думите на Главномандващия”[24].

Е. Н. Трубецкой отделя специално внимание на полския въпрос: “възкресението на Полша е задължително условие за нашето руско национално възраждане”. Само чрез изкупването на “своя исторически грях”, както Е. Н. Трубецкой разбира разделянето на Полша, Русия ще може да осъществи “освободителната си мисия сред славянството”[25]. Е. Н. Трубецкой обаче е абсолютно съгласен със запазването на Полша в рамките на руската империя.

Н. А. Бердяев съзира във войната началото на осъзнаването на славянската идея “пред лицето на страшната опасност от германизма”, макар че не я идеализира и признава “печалното” ѝ състояние и в руското общество, където според него тя е на подсъзнателно ниво, и сред останалите славяни, които са разединени. Русофилството на старите славянофили пречи на славянското единение, защото се противопоставят православието и католицизмът: “Славянофилството плаши и поляците, и славяните, и прогресивните слоеве на руското общество”. Н. А. Бердяев вижда реализирането на славянската идея само чрез “руския духовен универсализъм, руската всечеловечност”[26].

Само чрез всечеловечността могат да се преодолеят руско-полските противоречия, които Н. А. Бердяев обяснява с разделението на славянския свят на “Славянски Запад”, към който принадлежи Полша, и “Славянски Изток” – с център Русия[27].

Либералите приемат положително речта на в. кн. Николай Николаевич, но за разлика от “славянофилстващите” общественици част от тях предлагат даването на автономия на обединена Полша. През януари 1915 г. П. Н. Милюков предлага правителството да внесе такъв законопроект.

Основният автор на “Вестник Европы” К. К. Арсениев дори оприличава възванието от 3 август 1914 г. по значимост с Манифеста от 17 октомври 1905 г. – като начало на нови руско-полски отношения, а поляците нарича “възкръснала нация”.

За разлика от еуфорията на В. В. Розанов и Е. Н. Трубецкой обаче К. К. Арсениев не идеализира руско-полските отношения и отбелязва, че войната е братоубийствена, защото сред поляците (както и сред литовците) има и в двата противникови лагера[28].

П. Н. Милюков признава в спомените си, че по време на войната “продължават преследванията на националностите; в това число не се спазва и обещанието, дадено на поляците...”[29].

Десният либерал П. Б. Струве не отрича, че Полша и Финландия не подлежат на асимилация поради “особената си съдба”, но ги разглежда като неделима част от Велика Русия: “принадлежността на Царство Полша към Русия е за последната въпрос на чисто политическо могъщество. [...] за Русия е необходимо да запази в “състава” на Империята Царство Полша”[30].

Ако руският идеал включва Полша в пределите на Велика Русия, то полският идеал е за единна и независима Полша – руско-полското историческо разминаване предварително обрича реализацията на славянската идея по време на войната.

Славянската кауза

Ако първата заблуда на “славянофилстващите” обществени кръгове е по отношение на Полша и славянската мисия на Русия във войната, то втората заблуда е в сравнението на войната от 1914 г. с Руско-турската война от 1877–1878.

В началото на войната, когато България още е неутрална, В. И. Немирович-Данченко пише писмо-обръщение към българите: “Българи! Къде сте Вие? Защо в този светъл и радостен час на обща великодушна жертва не сте с нас! Побързайте! Утре може да е вече късно”[31]. На колебанието на България “славянофилстващите” кръгове противопоставят героизмът на Сърбия.

Либералната гледна точка за България е лишена от емоционалните упреци и анализира безпристрастно несъвпадението между българската и руската позиция: “Българите не могат да забравят, че Гърция им е отнела част от македонските земи, че Румъния е завзела даже част от собствената им територия и че тези завоевания са санкционирани от Букурещкия договор от 28

юни 1913 г. с мълчаливото одобрение на руската дипломация. [...] Македонските българи, насилствено дадени под властта на Сърбия, въстават срещу своите угнетители и, естествено, търсят убежище в пограничните краища на България, където им оказват покровителство по хуманни мотиви”[32].

Заклучение

Сравнението на 1914 г. с Руско-турската война от 1877-1878 г. остава само в средите на “славянофилстващата” публицистика. Ако през 1877-1878 г. е пикът на славянската идея, когато за целия XIX век и за времето на Романовата империя се наблюдава уникалният момент на единение между власт-общество-народ около моралната кауза за спасяването на балканските славяни [33], то през 1914 г. ситуацията далеч не е същата.

Германия и Русия имат твърде много допирни точки и въпреки войните, които водят, те принадлежат към една култура – тази на християнска Европа, докато Османската империя е културен антипод на руската. Сблъсъкът между Германия и Русия през 1914 г. не е между две цивилизации, както се случва през 1877-1878 (европейската, представена от Русия, и ориенталската – от Турция). Войната от 1914 г. разделя европейски култури, от една страна, и славянски народи, от друга, което прави славянската идея неспособна да се превърне във водеща идеология за руското общество, за което липсата на морална кауза обезсмисля участието му във военните действия.

Обединителната идея за руското общество така и не се открива и Първата световна война е може би една от най-безсмислените за Русия (с изключение на временното освобождаване на руското население – русините, в Галиция, подложено на жестоко преследване от австрийските власти по време на войната).

Липсата на идейна мотивация за руското участие във войната сбъдва и опасенията на Ф. А. Степун, споделени от линията на фронта от март 1916 г.: “от самото начало на войната не спирам да се боя, че накрая всичките народи на Европа – и нашите съюзници, и нашите врагове, някак по своему, по “европейски” ще се разберат по между си и всички ще застанат против нещастна Русия. Помни думата ми!”[34].

Идеологията, която побеждава в Русия във войната от 1914 г., е тази на революцията. П. Б. Струве се оказва прав: “Световната война неслучайно има демократическа идеология. При воденето на тази война държавите както никога досега апелират към народните маси. По време на войната народните маси и в частност социалистическите настроения сред тях усещат своята сила”[35].

Ако обаче има нещо общо за руската обществена мисъл през 1914 г., то това е ирационалното очакване от войната като обединител на руската нация. Руският национално-образователен процес е отворен и до днес – това е една от спецификите на руската идентичност. Руската нация е в състояние на постоянно самоопределение, тя е “нация-феникс”, която се преоткрива след поредния исторически катаклизъм (1917, 1941-1945, 1991) [36].

В навечерието на войната като резултат от идейните спорове сред религиозно-философската “славянофилстваща” мисъл се заражда единствената оригинална концепция за руски национален проект през XX век, развита от руската мисъл вече в емиграция – евразийството.

Именно през 1914 г. един от основоположниците на евразийството историкът Георги Вернадски публикува своята студия “Срещу слънцето”[37]. Г. В. Вернадски предлага нова интерпретация на руската история, отхвърляйки европоцентричната ѝ периодизация.

Авторът на самото понятие “евразийство” – езиковедът кн. Николай Трубецкой, замисля евразийските си идеи още през 1909-1910 г. Н. С. Трубецкой създава новата евразийска митология, която е базирана на отказ от славянската идея като водеща в руския национален въпрос и в руската геополитическа ориентация. В този смисъл евразийството предлага алтернатива на руската национална идентичност и неслучайно заема мястото на съветската идеология в съвременна Русия след разпада на СССР през 1991 г.

Парадоксално, но именно евразийската мисъл остава прагматичното зрънце от ирационалните спорове в руските религиозно-философски кръгове по време на Първата световна война.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Эрн, В. Ф. Время славянофильствует. Война, Германия, Европа, Россия. М., 1915. – В: Эрн, В. Ф. Сочинения. М., 1991, 371–372.

[2] Лаптева, Л. П. Александр Львович Погодин (1872–1947) как исследователь истории славян // Средневековый город: межвузовский научный сборник. — Саратовский государственный университет, 2006. – В. 17, 166–184.

[3] Эрн, В. Ф. Время славянофильствует..., с. 372.

[4] Розанов, В. В. Война 1914 года и русское возрождение. М., 1915, 45–46. www.prlib.ru

[5] Розанов, В. В. Мимолетное. 1914 год. – В: Розанов, В. В. Собрание сочинений. Когда начальство ушло... М., 1997, с. 441.

[6] Бердяев, Н. А. Славянофильство и славянская идея. – В: Судьба России. (Сборник статей, 1914–1917), с. 105.

[7] Бердяев, Н. А. О “вечно-бабьем” в русской душе. – В: Судьба России (Сборник статей, 1914–1917), с. 32.

[8] Бердяев, Н. А. Война и кризис интеллигентского сознания. – В: Судьба России (Сборник статей, 1914–1917), с. 43.

[9] Сергей Булгаков. Война и русское самосознание. М., 1915, с. 28, 30, 45–46.

<http://elibrary.ru/>

[10] Розанов, В. В. Война 1914 года и русское возрождение..., с. 33, 31–32.

[11] Эрн, В. Ф. Время славянофильствует..., с. 382, 388.

[12] Сергей Булгаков. Война и русское самосознание..., с. 42.

[13] Кн. Е. Н. Трубецкой. Война и мировая задача России. М., 1915, с. 11.

<http://www.runivers.ru/>

[14] Кн. Евгений Трубецкой. Смысл войны. М., 1914, с. 7.

[15] Степун, Ф. А. Из писем прапорщика-артиллериста. Томск, 2000.

<http://militera.lib.ru/db/stepun/index.html>

[16] Слонимский, Л.З. Новое язычество на почве национализма. – Вестник Европы, 1915, № 5, май, 341–342.

[17] Милюков, П.Н. Как принята была война в России. – В: Милюков, П.Н. Воспоминания. Т. 2. М., 1990, с. 157. Милюков цитира част от стихотворението на Николай Некрасов от 1857 г., иронизиращо ентузиазма от селската реформа на Александър II.

- [18] Эрн, В. Ф. Время славянофильствует..., с. 391, 381.
- [19] Розанов, В. В. Война 1914 года и русское возрождение..., с. 48, 51, 116.
- [20] Розанов, В. В. Мимолетное. 1914 год. – В: Розанов, В. В. Собрание сочинений. Когда начальство ушло... М., 1997, с. 197, 213–214.
- [21] Сергей Булгаков. Война и русское самосознание..., с. 9, 30.
- [22] Кн. Евгений Трубецкой. Смысл войны..., с. 20.
- [23] Розанов, В. В. Война 1914 года и русское возрождение..., с. 5.
- [24] Розанов, В. В. Война 1914 года и русское возрождение..., с. 131.
- [25] Кн. Евгений Трубецкой. Смысл войны..., с. 13, 42.
- [26] Бердяев, Н. А. Славянофильство и славянская идея..., с. 108, 110.
- [27] Бердяев, Н. А. Русская и польская душа. – В: Судьба России (Сборник статей, 1914–1917), с. 123.
- [28] Арсеньев, К. К. Война и национальности. – Вестник Европы, 1914, № 9, сентябрь, 343–345.
- [29] Милюков, П. Н. "Священное единение". – В: Милюков, П. Н. Воспоминания. Т. 2. М., 1990, с. 166.
- [30] Струве, П. Б. Великая Россия. – В: Струве, П. Б. *Patriotica*: Политика, культура, религия, социализм. М., 1997, с. 57.
- [31] Цит по: Крачкевич, Петр З. Великая Россия и общеевропейская война. М., 1915, с. 24.
- [32] Иностранное обозрение. – Вестник Европы, 1915, № 5, май, 368–369.
- [33] Григорова, Д. Г. „Дело славян нам дорого“: Русские либералы и консерваторы о Русско-турецкой войне 1877 – 1878 годов. – Родина, 2009, 6, 43–45.
- [34] Степун, Ф. А. Из писем прапорщика-артиллериста..., пак там.
- [35] Струве, П. Б. Размышления о русской революции. – В: Струве, П. Б. Избранные сочинения. М., 1999, с. 265.
- [36] Григорова, Д. Г. Евразийството в Русия. София, 2008.
- [37] Вернадский, Г. В. Против солнца. Распространение русского государства к востоку, Русская мысль, 1914, № 1, 56–79.

via evrasia, август 2013